

УДК 504.062

І. Г. ЧЕРВАНЬОВ, д-р техн. наук, проф.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи 4, м. Харків, 61022
chervanyov@ukr.net

В. О. БОКОВ, д-р геогр. наук, проф.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

О. О. КАРАСЬОВ

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

НЕМАТЕРІАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ – РЕСУРС РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА І ОБ'ЄКТ КОНСТРУКТИВНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Нематеріальне природокористування є такою формою відносин людини з природним оточенням, яка не призводить до споживання природних умов і руйнування природного середовища, але забезпечує отримання вигоди у формі ренти. В умовах інформаційного суспільства воно набуває значення підчас більше, ніж природокористування матеріальне.

Наведені характеристики нематеріальних природних ресурсів та класифікація культурних екосистемних послуг, які складають основу нематеріального природокористування.

Ключові слова: конструктивна географія, нематеріальне природокористування, екосистемні послуги

Chervanyov I. G., Bokov V. O., Karasyov O. O. NON-MATERIAL NATURE MANAGEMENT – THE RESOURCE OF DEVELOPMENT OF THE INFORMATION SOCIETY AND AN OBJECT OF CONSTRUCTIVE GEOGRAPHY

The non-material nature management is a form of human relationship with the natural environment, which does not lead to the consumption of the natural conditions and to the destruction of the natural environment, but provides benefits in the form of rent. In the informational society, it sometimes takes a greater value than the material nature management.

A classification of cultural ecosystem services and characteristics non-material nature resources that form the basis of the non-material nature management is given.

Keywords: constructive Geography, non-material natural management, ecosystem services

Черванев И. Г., Бокров В. А., Карасев А. А., НЕМАТЕРИАЛЬНОЕ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЕ – РЕСУРС РАЗВИТИЯ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА И ОБЪЕКТ КОНСТРУКТИВНОЙ ГЕОГРАФИИ

Нематериальное природопользование является такой формой отношений человека с природным окружением, которая не приводит к потреблению природных условий и разрушению природной среды, но обеспечивает получение выгоды в форме ренты. В условиях информационного общества оно приобретает значение подчас большее, чем природопользование материальное.

Приведены характеристика нематериальных природных ресурсов и классификация культурных экосистемных услуг, которые составляют основу нематериального природопользования.

Ключевые слова: конструктивная география, нематериальное природопользование, экосистемные услуги

Вступ

Фундаментальною основою всієї системи економічних відносин людства з природою є поняття природного капіталу. **Природний капітал** – це сукупність тіл та властивостей природних або антропізованих систем, які здатні створювати нові цінності (додану вартість, природну ренту) або модифікувати наявні ресурси, надаючи їм додаткової споживчої вартості. Це поняття є

основоположним в інвайронментальній економіці, куди початково імплементоване географами постнекласичної школи [1, 14.] та використовується в «зеленій» економіці, за Л. Г. Мельником [10]. Природний капітал включається до складу *національного багатства країни* поруч з виробленим, людським та соціальним капіталом [15]. Він вважається одним з факторів економічного зростання країни та добробуту її населення і використовується Світовим Банком ті ін-

шими впливовими міжнародними фундаціями для визначення індикаторів сталого розвитку [21-23].

Похідною та «дієвою силою» природного капіталу в інвайронментальній економіці є природна рента. **Природна рента** – частка новостворюваного продукту (доданої вартості), що визначається якістю і станом природних систем. Як приклад, природна (земельна) рента використовується у сучасній грошовій оцінці земель в Україні. Частина природної ренти є капіталізованим внеском природних систем та їх властивостей у створення новоствореної вартості (у тому ж прикладі земельної ренти – щодо їх диференційованої продуктивності за однакових умов господарювання). Натомість, певною мірою природна рента визначає відношення людини до природного чи антропо-

Виклад основного матеріалу

Постановча частина. В ряді робіт вітчизняних науковців, згаданих вище, обґрунтовується наступна структура природного капіталу (ПК):

- *критичний ПК* – себто ті об'єкти або властивості, які визначають саму можливість існування території або доцільність використання ресурсу; наприклад, землеробство в екстрааридних умовах визначається наявністю ті кількістю води, яка і є в даному випадку, критичним ПК;

- *антропоізований ПК* – ті корисні об'єкти та властивості, що спричинені переважно цілеспрямованою діяльністю людини (поліпшення землі й створення штучної родючості; надання сучасного вигляду Південному берегові Криму та ін. подібним об'єктам тощо);

- *інший ПК*, що включає об'єкти та ресурси, що набувають додаткового значення внаслідок їх поєднання з критичним та антропоізованим ПК.

Природний капітал реалізується через економічні та соціальні взаємини, що існують та вдосконалюються в сфері природокористування. С.М. Бобильов та В.М. Захаров [3] зважають на чотири функції природного капіталу: 1) *ресурсну* – забезпечення природними ресурсами виробництва товарів і послуг; 2) *регулюючу* – екосистемні / екологічні послуги, пов'язані із забезпеченням природою різного роду регулюючих функцій: асиміляція забруднень і відходів,

понізованого оточення, отже, вона входить до **нематеріальних природних ресурсів** та може набувати якостей нематеріальних природних активів. Втім, останні, охарактеризовані, наприклад, у роботі [13] і тут далі не розглядаються.

Використання нематеріальних природних ресурсів – культурних, естетичних, сакральних чи інших, також географічних образів (просторові образи гуманітарної географії Дм. Замятина [6] як когнітивні моделі натурних об'єктів) є предметом даної статті.

Мета статті – поєднати новітні поняття інвайронментальної економіки [14,15] з традиційним баченням природокористування (переважно нематеріального) на тлі задач конструктивної географії [16].

регулювання клімату і водного режиму, озоновий шар і т.д.; 3) *духовно-естетичну*:¹ послуги природи, пов'язані з естетичними, етичними, моральними, культурними, історичними аспектами – це свого роду «духовні» екологічні послуги; 4) *оздоровчу*: забезпечення здоров'я людини [3, с.8]. Звідси видно, що лише перша й частково друга з функцій є матеріальними. Всі наступні є нематеріальними, отже, охоплюються поняттям нематеріального природокористування.

Задачі та зміст нематеріального природокористування. **Нематеріальне природокористування** – це використання природного капіталу, яке не спричиняє відчуження й перетворення речовини та енергії, в той же час забезпечує отримання прибутку у певних сферах економічної діяльності, суспільного буття та задоволення особистісних людських потреб. Найбільшою мірою це стосується курортно-рекреаційної індустрії, що набуває дедалі більшої ваги в економіці багатьох країн, до яких поступово простує і Україна. Але, якщо поглянути на проблему глибше, то виявиться, що вона є вельми багатоаспектною. Відтворення середовища та відновлювання певних природних ресурсів: впливи середовища (точніше, екосистем) на умови життя людей;

¹ Назви (3), (4) запропоновано уперше в нашій статті – Прим. авт.

навіть психофізичні особливості людини є сферами нематеріальних стосунків людини з природою, які суттєво визначають якість життя і економічну ефективність діяльності. Певне уявлення про це дає рисунок.

А що необхідно для того, щоб ввести нематеріальні природні ресурси до макроекономічної системи, перетворивши їх на відповідні облікові (бухгалтерські) активи, які би брали безпосередню участь у створенні нової вартості, тобто збагаченні суспільства? Визначення певних типів ресурсів

(фактично класифікація) та облік, оцінка їх у фізичних або вартісних показниках - проблема складна. Бухгалтерський облік несумісний з будь-якою невизначеністю як у предметному, так і у вартісному відношеннях. Наприклад, що земля у згадуваному поєднанні предметного й вартісного відношень є певним зразком розробленості питання – але лише як матеріальний ресурс природи і актив аграрної економіки. Натомість, земля створює певні досить різноманітні **екосистемні послуги**.

Рис. – Місце нематеріального природокористування в бутті сучасного людства

На рис. вони входять до категорії «Середовища існування» в пасивному вигляді та до «Інформаційних ресурсів» як активу, бо останні формуються в результаті суб'єкт-об'єктних стосунків людини з природою. Вони, як правило, не помічаються людьми, доки не лімітуються несприятливими обставинами або не втрачаються зовсім. Щодо сприйняття ландшафту, М.Д.Гродзинським [4] переконливо показано різні аспекти таких стосунків (хоча він надає їм переважно естетико-психологічного, а не інформаційного характеру).

Екосистемні послуги. Поняття екосистемних послуг² як всіх вигод, що надаються людині природою, широко відоме у зв'язку з активною розробкою проекту Європейського співтовариства «Економіка екосистем і біологічна різноманітність», з дослідження під егідою ЮНЕП «Оцінка екосистемних послуг на порозі тисячоліття», а також із

значної кількості наукових досліджень і розробок українських [2,11,12,17] і зарубіжних дослідників, переважно економістів [5,7,18] та до певної міри географів [19]. На думку деяких з них, екосистемні послуги є складовою природної ренти, отримуваної шляхом експлуатації природного капіталу [16]. Екосистемні послуги поділяють на *забезпечуючі* (сировина, продовольство, матеріали та інш.), *підтримуючі* (фотосинтез, ґрунтоутворення та ін), *регулюючі* (вплив на клімат, асиміляція полютантів тощо) і *культурні* (освітні, естетичні, духовні та інші). Незважаючи на певну умовність і неоднозначність такого подання (наприклад, у цій класифікації екосистемою послугою може бути і матеріальний предмет чи явище, а також процес), ця класифікація використовується в переважній більшості досліджень, присвячених екосистемним послугам. Причому, екологи-економісти спираються на поняття екосистемних послуг в контексті встановлення і розрахунку платежів за користування ними та у відповід-

² У міжнародній термінології це Environmental Services - потужний напрямок досліджень інвайронментальної економіки та інвайронментальної соціології – Прим. авт.

ності до прогресу природоохоронного менеджменту.

Культуральні екосистемні послуги. Вони входять до загальної структури екосистемних послуг. Культуральні (культурні – в інших поданнях) екосистемні послуги – це нематеріальні вигоди, які люди отримують від екосистем шляхом через споглядання, через відновлення здоров'я (ландшафтотерапія) через естетичне й духовне збагачення, рефлексію. У згаданій роботі Бобыльов та Захаров (див. [3]) виділили 63 типи екосистемних послуг, переважна кількість яких могли би стати предметом досліджень геокології та конструктивної географії.

Географічний аспект інформаційного сприйняття природного оточення на люди-

ну – геосенсорику – розглядає в декількох роботах О.І.Личак (напр., [9]), а економічний (брендирування – створення «бренд-шафтів») у роботі Є.Н.Коваленка [8].

Зрозуміло, що ці категорії буття входять до поняття «умови життя населення», яке жваво розробляється в суспільній географії. Вони мають відповідний екстернальний ефект, а в деяких галузях діяльності, які охоплюються апаратом бізнес-географії – створюють позитивні екстерналії, сприяючи значному економічному ефекту як складова брендмаркетингу [16]. Звідси впливає відповідне значення їх типології, інвентаризації, а згодом – картографування.

У таблиці наведено авторське бачення певних культурних екосистемних послуг. Натомість, в науковій літературі переважно.

Таблиця

Основні культурні екосистемні послуги

Культурно-історичне різноманіття	Різноманіття екосистем як визначальний фактор різноманіття культур
Сакральні цінності	Збереження духовної та релігійної цінності певних екосистем та окремих природних об'єктів
Системи знань	Географія, краєзнавство, екологія, ноосферологія, екософія, феноменологія
Освітні цінності	Більш глибокі засади формування природничих знань у формальній та неформальній освіті
Естетичні цінності	Краса та естетичні цінності в мистецтві й побуті: естетика ландшафту; сприйняття території; ландшафтний дизайн
Рекреація та туризм	Брендмаркетинг. Рекреація. Екотуризм. Туристичний бізнес
Охорона природи	Ландшафтна терапія. Реконструювання ландшафтного різноманіття. Розширення мережі та спектру спеціалізацій об'єктів ПЗФ

екологічного спрямування існують також інші подання екосистемних послуг. Зокрема, відомий російський географ – один із засновників інформаційного підходу до визначення геосистем Ю.Г.Пузаченко – подав екосистемні послуги як предмет географії

та об'єкт картографування [19]. Екосистемні послуги в аспекті обґрунтування збереження біорізноманіття на міжнародному й національному рівнях екомаркетингу та екобізнесу подано в деяких оглядах, напр., серії ТЕЕВ [21-23] та ін.

Висновки

Нова епоха висуває незвичні завдання перед науками про Землю. Все в більшій мірі природнича географія залучається до суб'єкт-об'єктного бачення свого предмету, більш притаманного екологічним наукам. Цим певною мірою нівелюється грань поміж холістичною класичною географією та дуалістичною екологією.

Розширюється поняття природних ресурсів, яке натепер обіймає категорії і властивості зі сфер психології сприйняття й пове-

дінки, які були відомі в соціальній географії індустріальної ери як певні «екзоти», а в наш час стають рушіями бізнес-географії.

Економічна оцінка ресурсів, об'єктів і екосистемних послуг ґрунтується на теорії повної економічної цінності, коли до царини економічних категорій ВВП, ВЧД включаються показники соціальної значущості, які досить часто переважають економічні.

Стає невідкладною задача грошової оцінки нематеріальних ресурсів, без чого

вони не можуть увійти як інтерналиї (активи) до економічної системи. Без цього, поетичний вираз «краса природи» не стане повноцінною складовою економіки, хоча насправді вже тепер посідає значне місце у розвитку специфічних її галузей – туристичного та інформаційного бізнесу.

З екологічної точки зору, розробка і впровадження економічних основ збере-

ження та підвищення ландшафтного різноманіття, використання науково виважених інформаційно-естетичних образів територій – «брендшафтів», з використанням сучасних інформаційних ресурсів, може стати складовою неоекології, а в практичному сенсі – забезпечити матеріальне підґрунтя і соціально-економічний сенс охорони природи.

Література

1. Багров Н. В. Устойчиво-ноосферное развитие региона. Проблемы. Решения. / Н. В. Багров – Симферополь, 2010. – 207 с.
2. Бас Т. Б. Мотиваційні аспекти процесу використання послуг лісових екосистем. / Т. Б. Бас, Л. Д. Загвойська // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – №2. – 2009. – С. 86-92.
3. Бобылев С. Н. Экосистемные услуги и экономика. / С. Н. Бобылев, В. М. Захаров – М.: ООО «Типография ЛЕВКО», Институт устойчивого развития/Центр экологической политики России, 2009. – 72 с.
4. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір : Монографія. У 2-х т. / М. Д. Гродзинський - К.: Видавничополіграфічний центр «Київський університет», 2005. -Т.2. – 503 с.
5. Желтухин А. С. Место биосферных заповедников в оценке потенциала экосистемных услуг в регионе / А. С. Желтухин, Р. Б. Сандлерский, Ю. Г. Пузаченко // Формирование и развитие биосферного хозяйства : сб. материалов II Междунар. науч.-практ. конф. – Иркутск, 2010. – С.143-147.
6. Замятин Д. Н. Гуманитарная география: Пространство и язык географических образов. / Д. Н. Замятин. – СПб., 2003. – 331 с.
7. Коваленко В. И. Исследование рынка экологических услуг: Учеб. пособие. / В. И. Коваленко, Л. М. Кузнецов – СПб: СПбГИЭУ, 2007. – 170 с.
8. Коваленко Е. Н. Урал как объект брендирования. / А. И. Лычак. // Культурные ландшафты России и устойчивое развитие. Четвертый выпуск трудов семинара «Культурный ландшафт» / отв. ред. Т. М. Красовской. – М.: Географический факультет МГУ, 2009. – С.245-247.
9. Лычак А. И. Геосенсорика – новое научное направление в географии. Ученые зап. ТНУ им. В. И. Вернадского. Сер. «География» - Том 17 (56), № 2 (2004) - С.165-173.
10. Мельник Л. Г. Екологічна економіка: підручник. / Л. Г. Мельник. – Суми: Університетська книга, 2002. – 345 с.
11. Соловій І. П. Трактатування ключових термінів концепції послуг екосистем з огляду на еколоґо-економічні дослідження ландшафтів / І. П. Соловій, Т. Я. Кулешник // Наукові праці Лісівничої академії наук України : зб. наук. праць - Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – №. 9.с. 174-178
12. Сотник И. Н. Анализ подходов к экономической оценке экосистемных услуг. / И. Н. Сотник, Т. В. Могиленец // Механізм регулювання економіки. – 2011. – №2. – С.152–158.
13. Тозырев А. Н. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности. / А. Н.Тозырев, В. Л. Макаров – М.: РИЦ ГШ ВС РФ, 2003. – 398 с.
14. Черванев И. Г. Качество природы как потребительская стоимость. (основы инвайронментальной экономики) / И. Г. Черванев, В. А. Боков. // Культура народов Причерноморья. — 2001. — N16. — С. 185-196.
15. Черванев И. Г. Инвайронментальная экономика: методологические подходы и конструктивные направления / И. Г. Черванев, Н. В. Грищенко // Социальная экономика – 2013. № 1-2. – С. 168-177.
16. Черванев И. Г. Природный капитал как предмет инвайронментальной экономики и фактор конструктивного природопользования/ И. Г. Черванев, Л. М. Бортник, Н. В. Грищенко.// Вісн. ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – № 38(1049). – С. 220-229.
17. Дегтярь Н. В. Сучасні методи економічної оцінки екосистемних послуг. Ефективна економіка. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=959>
18. Платежи за экосистемные услуги: теория, методология и зарубежный опыт практического использования. http://www.wildnet.ru/images/stories/bibl/economy_of_OOPT/Plateji.pdf
19. Пузаченко Ю. Г. Экосистемные услуги: оценка и картографирование. http://83.149.228.85/ecosys_services/index/ECO_SERV_2011.pdf
20. Цибульникова М. Р. Развитие методологии экономического анализа экосистемных услуг для обеспечения рационального природопользования http://rus.neicon.ru:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/2785/12_352-234.pdf?sequence=1
21. TEEB – The Economics of Ecosystems and Biodiversity for National and International Policy Markers – Summary: Responding to the Value of Nature 2009. – 53 pp.
22. TEEB (2010) – The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature. A synthesis of the approach, conclusions and recommendations of TEEB. – 52 pp.
23. TEEB – The Economics of Ecosystems and Biodiversity Report for Business – Executive Summary 2010, — 27 pp.

Надійшла до редколегії 25.09.2013